

1.2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ ЛЮДИНА, ЛЮДИ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

Олег СЕМЕНЮК, Уляна ТИМОФЄЄВА (Кіровоград, Україна)

У статті на прикладі фразеологізмів української, російської, польської мов із компонентом людина, люди розглядаються чинники, які сприяють прояву диференційних та інтегральних граматико-семантичних ознак цих мовних одиниць, акцентується увага на проблемах перекладу фразеологізмів.

The paper explores the reasons, facilitating the revealing of differential and integrative grammatical and semantic features of phraseologisms on the examples of these linguistic unites in Ukrainian, Russian and Polish. Special attention is paid to the problems of phraseologisms translation.

У сучасному суспільстві спостерігається декілька цікавих для гуманітарних наук, і зокрема лінгвістики, тенденцій, які іноді вступають в опозицію. Так, сучасний світ, з одного боку, активно глобалізується, а з іншого – народи намагаються визначити власне обличчя, ґрунтовніше пізнати національний характер, культуру, мову, яка і є (ще за Гумбольдтом) духом народу. У сучасній лінгвістиці такі процеси є сферами інтересу етнолінгвістики, лінгвокультурології та знаходять прояв у застосуванні не тільки в теоретичних розробках, але й у прикладній сфері, наприклад, перекладацькій практиці.

Міжкультурна комунікація, контактування мов і культур призводять до того, що лексичні системи різних мов збільшують відсоток інтернаціональної термінології, семантичних та словотвірних кальок тощо. Відбувається процес своєрідної «уніфікації» лексичних систем під впливом соціокультурних факторів. Виразним він є особливо для мов-сусідів, мов однієї сім'ї, групи.

Фразеологізми, як відомо, є найбільш національно маркованими мовними одиницями; вони, з одного боку, є результатом особливих ментально зумовлених метафоричних переносів, осібною етнічного погляду на явище чи предмет, а з іншого – це одиниці, утворені за певним алгоритмом мислення з усіма логічними та алогічними принципами його побудови. Відомо, що з практичної, перекладацької точки зору саме переклад або підбір фразеологізмів є доволі складним лінгвістичним завданням. Проблема перекладу та зіставлення фразеологізмів знаходиться під прискіпливою увагою науковців. Вона, зокрема, знайшла відображення в працях М.Ажнюка, В.Архангельського, Я.Баран, В.Виноградова, С.Гавріна, В.Гака, В.Коптілова, В.Лазарович, В.Мокієнко, Л.Пономаренко, В.Россельса, Е.Солодухо, І.Чернишової та ін.

Фразеологія загалом – найбільш консервативна частина словникового запасу, і ця складова концептів є найбільш стабільною, тому що сприймається вже поза часом, належить не сучасному дискурсу, а національній культурі. Саме фразеологія є невід'ємною складовою концептуальної сфери. Про це свідчать, зокрема, результати асоціативних експериментів. Як зазначають учені, по-перше, реакція на слово-стимул досить часто є фразеологічною за своїм походженням, по-друге, асоціативне визначення слова та список фразеологічних атрибутів цього ж слова частково або повністю співпадають [1, 3]. Носії різних мов використовують співвідносні моделі й принципи задля вербалізації інформації. Серед „глобальних” моделей найбільш поширеними є персоніфікація, „предметизація”. Моделі вербалізації визначають предикати. Як відомо, при персоніфікації діє принцип антропометричності. Національні особливості виявляються іноді на етапі чуттєвого, емоційного внутрішнього оцінювання, тому що його механізм фактично представляє собою зіставлення з прототипами, які формуються у процесі розвитку нації та мови.

Метою нашої статті є спроба аналізу певних проблемних ситуацій, які виникають при порівнянні та перекладі фразеологізмів і пов'язуються з суто лінгвальними та

екстралінгвальними чинниками. Для прикладу ми обрали фразеологізми з однаковими головними компонентами в мовах, що входять до слов'янської групи.

Беручи до уваги антропоцентричну парадигму мовної системи і мовного розвитку, показовим буде порівняння реалізованих можливостей фразеологічних утворень із центральним іменним компонентом укр. *людина* – *люди*; рос. *человек* – *люди*; польс. *człowiek* – *ludzie*.

На початку поглянемо на зазначені фразеологізми з формальної точки зору. Для цього визначаємося з поглядами на те, що вважати фразеологізмом. Як відомо, у сучасній лінгвістиці, особливо пострадянській, існує розуміння фразеології у «вузькому» та «широкому» сенсі. У першому випадку до фразеологічних одиниць не зараховують сталі словосполучення, прислів'я, приказки, крилаті вирази, частину усталених порівнянь, афоризми, складні терміни, мовні штампи та кліше, інші стійкі словесні комплекси, в яких слова загалом зберігають усі ознаки мовного (словесного) знака, а одне з них актуалізує «специфічне» значення лише за умови дистрибутивного оточення. За межі фразеології виносять ФО, що не означають повне поняття, словесні комплекси, які виражають судження, а також складені терміни, інші стійкі комплекси, що функціонують у мові.

У «широкому» розумінні до фразеологізмів відносять одиниці на основі відтворюваності у готовому вигляді і особливостях функціонування таких комплексів у мовленні, а не на особливостях номінації чи значення. Переважна більшість лінгвістичних фразеологічних словників укладена з орієнтацією на «вузьке» розуміння фразеологічних одиниць. Це, до речі, мають враховувати перекладачі, якщо вони намагаються адекватно передати текст іншою мовою. Розглянемо, для прикладу, склад словникових дефініцій, поданих у фразеологічних словниках різних споріднених мов.

Так, фразеологічний словник української мови фіксує 18 сполучень із основним компонентом *люди* (у формах називного, родового, давального, орудного, місцевого відмінків).

ЛЮДЕЙ: *не з людей* – 1) не такий як усі; 2) Не так, як іншим; *ні до Бога, ні до людей; про людей* – для сторонніх; *смішити людей; як у людей* – 1) такий як треба, звичайний // пристойний, хороший, кращий; 2) як звичайно має бути, як годиться, добре. **ЛЮДИ:** *будуть (вийдуть) люди, вийде людина, люди бувають* – хто-небудь виросте, сформується с позитивними характеристиками; *не буде людей* – а н т о н і м; *в люди* – 1) іти, віддавати: На заробітки, в найми; 2) вийти: В оточення інших, сторонніх осіб; з свого житла; щоб бачили інші; 3) нести: Для масового ознайомлення; *між люди* – в інше оточення, залишити домівку; *на люди* – 1) вийти, тягне: В людське середовище; 2) віддати: На заробітки, в найми; 3) з'являтися, показатися: Щоб бачили, знали інші; *пускати в люди*. **ЛЮДЯМ:** *людям на сміх; ні Богу, ні людям; ні собі ні людям*. **ЛЮДЯХ:** *на людях* – у присутності кого-небудь, публічно; *по людях ходити; у людях* – на заробітках, у наймах. **ЛЮДЬМИ:** *тертися між людьми*

Зі словом *людина* сполучень менше – 5 (у формах називного, родового та орудного відмінків).

ЛЮДИНА: *хоч би тобі [одна] жива людина* – нікого ніде не видно; нема абсолютно нікого; *як людина з людиною* – на рівних засадах, правах, взаємно поважаючи гідність один одного. **ЛЮДИНОЮ:** *стати людиною*. **ЛЮДИНУ:** *зробити людину; не вважати за людину* [4: 452].

У фразеологічному словнику російської мови кількість сполучень зі словом *люди* відчутно менша – 6 (у називному, давальному, знахідному, місцевому відмінках).

ЛЮДИ: *идти в люди, пойти в люди* - (устар.) Идти в услужение, на работу, по найму; *выводить в люди* – принимать деятельное участи в судьбе кого-то; *выходить в люди* – добиться прочного положения в свете, обществе; **ЛЮДЯХ:** *в людях* – (устар.) 1. В обществе других, среди людей; 2. В услужении у других людей, на работе по найму; *жить в людях* – (устар.) жить в чужой семье, работая там по найму; *на людях* – (прост.) в обществе других, среди людей [3: 234].

Показовим для ілюстрації певного суб'єктивного погляду при укладанні словників є те, що традиційні фразеологічні словники російської мови не фіксують фразеологічні одиниці з

компонентом *человек*. Тільки в словнику Р.І. Яранцевої знаходимо дві ФО, що позначають людські якості: *человек большого сердца, человек с большой буквы*. Однак, у російській мові, як і в українській, також вживаються сполучення *как человек человеку, стать человеком, сделать человеком* [5: 745]. Справа у підході укладачів фразеологічних словників до визначення поняття фразеологізм.

В одному із тлумачних словників російської мови у словарній дефініції «Человек» подано ще декілька ФО: *Божий человек* (устар. и народно-поэт. Странный, нищий, кородивый), *Грешный человек, Мил человек, Молодой человек, (Все) как один человек* [2: 659].

У польській мові, слово *Ludzie* (люди) також має досить широку фразеологічну сполучуваність і утворює досить різноманітні семантичні та граматичні сполучення (6 ФО у словнику у формах називного, родового, знахідного, місцевого відмінків).

Niepodobny do ludzi - nie taki jak inni; dziwak,oryginał (*неподібний до людей*, не такий, як інші, дивак, оригінал); *Nie do ludzi* - nie przystosowany do sytuacji, nieudolny, do niczego (*не до людей* - непристосований до ситуації, невмілий, ні до чого); *Jak u ludzi* - tak jak powinno być, po ludzku, porządnie (*Як у людей* - так, як повинно бути, по-людськи, пристойно); *Nieszczęścia, wypadki chodzą po ludziach* - nieszczęścia, wypadki itp. zwykle spadają na człowieka, zdarzają się w środowisku ludzkim (*Нещастя, випадки ходять по людях* - нещастя, випадки і т.п., які звичайно падають на людину, трапляються у середовищі людському); *Uciekać od ludzi* - stronić od towarzystwa; szukać samotności (*Утікати від людей* - сторонитися товариства; шукати самотності); *Żyć, mieszkać itp. jak ludzie* Pot. (розм.) - żyć, mieszkać dostatnio, zamożnie, porządnie (*Жити, мешкати і т.п. як люди* - жити, мешкати у достатку, заможнo, пристойно) [6: 396].

На відміну від української та російської мов у польській досить значна кількість ФО із компонентом *Człowiek* (людина) – 21 у формах називного, знахідного, орудного, кличного відмінків. Граматико-семантичною особливістю цієї групи фразеологізмів у польській мові є те, що частина їх має варіативну форму і вживається із компонентом як в однині, так і в множині.

Człowiek do ludzi Pot [розм.] - umiejący żyć z ludźmi (*людина до людей* - яка вміє жити з людьми); *Człowiek gołębiego serca albo o gołęzim sercu* - wielkiej dobroci, dobroduszny, łagodny, życzliwy (*людина голубиного серця* або *о голубиному серцю* (великої доброти, добродушна, лагідна, доброзичлива); *Ich, nasz, swój człowiek* - należący do danego środowiska, godny zaufania, bliski (*Їхня, наша, своя людина* - яка належить до даного середовища, гідна довіри, близька); *Człowiek światowy* Przeszłość (застар.) - obyty towarzystwo (*людина світу* - яка має гарні товариські манери, навички); *Człowiek z głową* - zdolny, obrotny, sprytny, umiejący sobie radzić (*людина з головою* - здібна, проворна, спритна, яка вміє дати собі раду); *Człowiek z krwi i kości* - człowiek pojmowany realnie, wraz ze swymi wadami i zaletami, żywy, autentyczny (*людина з крові і кістки* - людина, яка розуміється як реальна, разом зі своїми вадами і чеснотами, жива, автентична); *Przy ludziach* Pot. (розм.) - przy obcych, publicznie (*при людях* - при чужих, публічно); *Podobny do ludzi* - przyzwoity, dobrze się prezentujący, przystojny (*подібний до людей, схожий на людей* - пристойний, який добре виглядає); *Ani się człowiek obejrzy* Pot. (розм.) - nie wiadomo kiedy, bardzo szybko (*людина не оглянеться* - не відомо коли, дуже швидко); *Człowieku...(mój drogi, bracie, przyjacielu, bój się Boga itp)* Pouf. (фамільярно) (*людино...(мій дорогий, брате, приятелю, бійся Бога і т.п.)*); *Mój człowieku* - wyrażenie o odcieniu protekcyjnym kierowane do rozmowcy (*моя людино* - вираз протекційного відтінку, скерований до співрозмовника); *Być (prawdziwym) człowiekiem* - być wartościową szlachetną jednostką ludzką (*бути (справжньою) людиною* - бути цінною, шляхетною людською особистістю); *Być podobnym do ludzi* - wyglądać przyzwoicie (*бути подібним до людей* - виглядати пристойно); *Mów jak człowiek, postępuj, zachowuj się jak człowiek, bądź jak człowiek* - mów, postępuj, zachowuj się jak przystało na człowieka, sensownie, taktownie, spokojnie, godnie, dobrze itp.; bądź ludzki, grzeczny, wyrozumiały itp. (*Говори як людина, поведься як людина, будь як людина* - говори, поведься як годиться для людини, розумно, тактовно, спокійно, гідно, добре і т.п., будь людяним, гречним, поблажливим); *Nosić kogo po ludziach* – obmawiać (*носити когось по людях* - обмовляти); *Okazać, pokazać się człowiekiem* - okazać się jednostką wartościową społecznie, szlachetną, uczynną (*виявитися, показатися*

людиною - виявитися суспільно-цінною особистістю, шляхетною, услужливою); *Pokierować, wykierować kogo (się) na człowieka (na ludzi), wyprowadzić kogo na człowieka (na ludzi)* - pokierować kim tak, aby doszedł do stanowiska, zrobił karierę; wykierować na jednostkę ludzką wartościową społecznie (зробити, виховати кого(ся) людиною; вивести когось у люди - виховати когось так, аби дійшов до становища (до посади), зробив кар'єру; виховати гуманну, людську, суспільно цінну особистість); *Wyjść na człowieka (na ludzi)* - osiągnąć stanowisko, zrobić karierę (*wийти в люди* - зайняти становище, досягти становища, зробити кар'єру); *Zrobić kogo człowiekiem, zrobić z kogo człowieka*: a) zrobić z kogo wartościową jednostkę ludzką (зробити з кого цінну, гуманну особистість); b) przyczynić się do czyjej kariery (зробити кого людиною, зробити з кого людину - посприяти чийсь кар'єрі); *Z kogoś będą luzie* - ktoś zrobi karierę, osiągnie stanowisko (з когось будуть люди - хтось зробить кар'єру, досягне становища)] [6: 154].

Як приклад суб'єктивного аспекту в укладанні словників, а, значить, і використанні їх, зокрема в перекладацькій практиці, можна навести той факт, що до «Словника фразеологізмів польської мови», який було видано у 1974 році, під впливом ідеологічних чинників до мовних фразеологізмів внесено *Ludzie dobrej woli (люди доброї волі), Wyzysk człowieka przez człowieka (експлуатація людини людиною)*, які є крилатими висловами. До «Словника фразеологізмів російської мови», який також був укладений у радянський період, не увійшли ФО *божий человек, грешный человек*, хоча у тлумачних словниках вони зафіксовані з позначками «застаріле».

Незважаючи на те, що кількісні показники фразеологічного потенціалу трьох порівнюваних мов відчутно різняться, ми бачимо виразне семантичне ядро означеної групи, яке присутнє в усіх аналізованих слов'янських мовах. На семантичному рівні можна виділити декілька основних спільних тематичних груп. Домінантним значенням, яке реалізують фразеологізми з компонентом *люди* у порівнюваних мовах, є поняття «світ, громада». Якщо поглянути більш детально, то побачимо виразні «спільні» значення: «Виходити в світ, поза своє звичне оточення» – укр. *виводити в люди, вийти в люди, виносити в люди, випускати в люди, поміж люди, на люди, пускати у люди*; рос. *в людях, в люди, на людях*; польськ. *Pokierować, wykierować się na ludzi, wyprowadzić kogo na ludzi*. «Стати особистістю, членом громади» - укр. *вийдуть люди, вийде людина, щоб були люди, люди бувають*; рос. *выходить в люди*; польськ. *Z kogoś będą luzie*. «Віддати для навчання, ознайомлення з іншим світом, для заробітку» – укр. *іти людьми, у людях*; рос. *в людях, виводить в люди*; польськ. *Nia ludzi was chciałem wyprowadzić*.

Немає відповідності у польській мові значенню «Бути у центрі уваги, під чийсь (людським, колективним) поглядом», які існують в українській та російській мовах - укр. *на людях*, рос. *на людях*.

Деяко більше тематичних відповідностей в українській та польській мовах: «Бути не таким, як усі, здаватися іншим» – укр. *не з людей, про людей, смішити людей*; польськ. *nie do ludzi*. Бути, як усі – укр. *як у людей*; польськ. *jak u ludzi*. «Не стати особистістю, членом суспільства» - укр. *не буде людей*; польськ. *niepodobny do ludzi*.

Саме загальні граматико-семантичні ознаки є певним формалізованим свідченням спільних для слов'ян ментальних, етнічних характеристик. На загальному тлі виокремлюються і риси, які різняться їх.

Так, особливістю, яка безумовно належить до культурологічної складової, пов'язаної з відмінним соціально-культурним станом суспільства (етносу), в польській мові є значна кількість фразеологізмів, що акцентують увагу на моральних якостях людини, її соціальному становищі. Наприклад: *Człowiek do ludzi* (людина, яка може жити з іншими людьми); *Człowiek gołębiego serca* (людина голубиноного серця); *Ich, nasz, swój człowiek* (людина нашого середовища, гідна довіри), *Człowiek światowy* (людина світу, яка має гарні манери); *Buć (prawdziwym) człowiekiem* (бути шляхетною особистістю) тощо.

Можна говорити про те, що у набутті інтегральних ознак, певної семантичної тотожності фразеології сучасних європейських мов все більшої ваги набувають міжкультурні контакти та етносоціальні й культурно-психологічні чинники, які за певних умов можуть відтіснити на другий план навіть належність до однієї мовної групи. Так, безумовно, на

польську мову (і частково – українську, іноді за посередництвом польської) вплинула фразеологія латини, де існує значна кількість фразеологічних одиниць із компонентом *людина*. І ми говоримо не про крилаті вислови, а саме про «чисті ФО» типу *subiugus homo* (людина під ярмом), *homo hebes* (обмежена людина), *homo nullius coloris* (безбарвна людина, незнайомиць), *homo nostrae farinae* (людина нашого покрою); *homo Dei* (божа людина); *homo hotini* (людина людини); *homo novus* (нова людина); *homo torum veterum* (людина старої закваски); *homo oeconomicus* (економна людина); *homo optium horarum* (людина на всі випадки); *homo quadratus* (чотирьохгранна/ складна людина); *homunculus unus multorum* (людина/ка одна з багатьох) та інші. Вони переважно стосуються характеристик людини. Зрозуміло, що такий вплив можливий завдяки великій групі чинників: писемній та науковій традиціям, релігії, історичним подіям, геополітичним, географічним аспектам тощо.

Таким чином, можна констатувати, що порівняння фразеологізмів різних мов окреслює декілька основних факторів, які необхідно враховувати, наприклад, у практиці перекладання. Це, по-перше, неможливість зафіксувати в словниках увесь фразеологічний запас мови; по-друге, вплив суб'єктивної точки зору укладачів словників на межі фразеології; по-третє, культурні, етнічні, історико-географічні зв'язки мов, якими здійснюється переклад.

Безперечно, фразеологія залишається найбільш етнічно маркованою мовною підсистемою, а у споріднених мовах можна завжди знайти загальне ядро структурно і семантично близьких ФО, які будуть своєрідним свідченням спільних ментальних ознак. Окрім цього, можна констатувати, що фразеологія сучасних мов, зокрема європейських, проявляє тенденції до уніфікації, і ці тенденції викликані активізацією міжкультурної комунікації в сучасному світі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бутенко Л.С. Словник асоціативних значень української мови. – Львів, 1989. – 397 с.
2. Словарь русского языка: В 4-х т. – Т.IV – М.: Русский язык, 1988. – 800 с.
3. Фразеологический словарь русского языка. Под ред. А.И.Молоткова. – М.: «Советская энциклопедия», 1967. – 543 с.
4. Фразеологічний словник української мови. Книга 1. Видання друге. – К.: Наукова думка, 1999. – 528 с.
5. Яранцева Р.И. Русская фразеология. Словарь-справочник. – М.: Русский язык, 1997. – 845 с.
6. Stanisław Skorupka. Słownik frazeologiczny języka polskiego. Tom I. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974. – 875 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олег Семенюк - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Уляна Тимофєєва - кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: вплив екстралінгвівальних факторів на мову, зв'язок мови і суспільства, порівняльна граматики і лексикологія.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Олена АРДЕЛЯН (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються фразеологічні одиниці з власними назвами, які відображають національно-культурні особливості їх використання у англійському середовищі. Робиться спроба класифікувати ідіоми, коли антропоніми набули абстрактного значення як компонент фразеологізму.

The paper focuses on the phraseological units consisting of the proper names reflecting national peculiarities of their use in English-speaking cultures. The author attempts to classify the phraseological units with proper names as their constituents which have developed abstract meanings in use.

Вивчення назв осіб як складника мовної картини світу англословного суспільства є актуальним з огляду на необхідність виявлення особливостей лінгвопсихології людини, відображення її світобачення. Назви осіб становлять великий інтерес у межах сучасних лінгвосоціологічних досліджень для вивчення механізмів номінації, вербалізації різних ментальних структур, їх взаємодії під час категоризації явищ і подій та відображення мовними засобами. Назви осіб відбивають погляд людини на саму себе, оцінку діяльності та поведінки інших індивідів, що відповідає антропоспрямованим дослідженням у сучасних гуманітарних науках. Проблемою семантики антропонімів в якості компонентів